

Sociopsichologinė mokinių adaptacija integruoto ugdymo aplinkoje

LAIMUTĖ SAMSONIENĖ, GRETA GASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas, Saulėtekio al. 2, LT-10222 Vilnius

El. paštas laimute@samsonai.lt

Straipsnyje atskleidžiamos mokinių sociopsichologinės adaptacijos problemos, kylančios integruoto ugdymo aplinkoje siekiant sėkmingos inkluzinio ugdymo perspektyvos. Mokslinio tyrimo prielaidos rėmėsi asmens apsisprendimo teorijos nuostata, kad išsikeltų gyvenimo tikslų įgyvendinimas ir psichologinė gerovė priklauso nuo asmens savikontrolės. Lietuvoje neįgaliųjų integracijos procesas prasidėjo 1993 m., išleidus Švietimo ir mokslo ministerijai pirmąją instrukciją dėl integruoto ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose. Šiuo metu, vadovaujantis teisiniais dokumentais, skirtais neįgaliesiems suteikti galimybę gauti vienodas sąlygas gyventi pilnavertišką ir orų gyvenimą, turime pažymėti, kad Lietuvoje dar nėra sukurto neįgaliųjų integracijos visuomenėje modelio, kuris veiktų kaip vientisas politinių, ekonominių, socialinių interesų bei neįgaliųjų ugdymo ir išsilavinimo mechanizmas. Tyrimo metu sukaupta naujų duomenų apie įgalių ir neįgalių mokinių, besimokančių integruoto tipo ugdymo mokykloje, sociopsichologinės adaptacijos problemas, kylančias bendraujant ir bendradarbiaujant bendroje ugdymo aplinkoje.

Raktažodžiai: įgalūs ir neįgalūs mokiniai, saviraiška, savivertė, savivoka, sociopsichologinė adaptacija

ĮVADAS

Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, planetoje gyvena apie 200 mln. neįgalių vaikų, turinčių psichinių, fizinių ir sensomotorikos sutrikimų. Pasaulinė statistika teigia, kad optimistiniais duomenimis 10 % vaikų turi specialiuosius poreikius. Kiek tiksliai jų yra Lietuvoje, sužinoti nepavyko, neišsiaiškino tai ir mokslininkai, parengę LR švietimo ministerijai ataskaitą: „periodiškai atnaujinamos informacijos apie neįgalių asmenų iki 21 metų skaičių Lietuvoje Statistikos departamentas neturi“ (Segalovičius 2007). Priskiriant Lietuvos valstybę prie išsivysčiusių šalių, hipotetiškai turime apie 90 000 specialiųjų poreikių vaikų. Tai pakankamai didelė neįgalių asmenų socialinė grupė. Lygių teisių ir galimybių aspektu šios socialinės grupės problemų politinis pripažinimas yra labai svarbus visai visuomenei.

Tiesiogiai už neįgaliųjų integraciją Lietuvoje yra atsakinga Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Pasiūlymus, įstatymų ir kitų teisės aktų projektus dėl neįgaliųjų ugdymo kokybės Vyriausybei teikia Švietimo ir mokslo ministerija. Visiškai integruota specialiųjų poreikių mokinių dalis, palyginti su visais bendrojo lavinimo mokiniais, sudaro apie 10 %, o universitetuose mokosi tik 0,3 %, kolegijose 0,4 % neįgaliųjų, palyginti su bendru studentų skaičiumi (Segalovičius 2007). Kyla klausimas kodėl tiek mažai jaunų neįgalių asmenų siekia aukštojo mokslo?

Lietuvos neįgaliųjų forumas Jungtinių Tautų organizacijai skirtoje ataskaitoje pažymėjo: „Niekas ministerijoje konkrečiai neatsako už specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų ugdymą“. Dokumente pažymima, kad trūksta tarpinstitucinio koordinavimo, kyla nesklandumų dėl statistinių duomenų prieinamumo, neįgalių vaikų integruotas ugdymas suprantamas ir aiškinamas kaip kliuvinys mokytojams ir bendraamžiams su visomis dėl to kylančiomis pasekmėmis. Daroma išvada: „Nors progresas, užtikrinant veiksmingą ir sėkmingą negalią turinčių vaikų mokymąsi bendrojo ugdymo mokyklose kartu su specialiųjų ugdymo poreikių neturinčiais bendraamžiais yra pastebimas, tačiau pažanga yra labai nedidelė, o vaikų, turinčių SUP dėl intelekto sutrikimo, ugdyme pastebimas netgi priešingas procesas“.

Socialinio prisitaikymo teorijos nuostatose teigiama (Oliver 1996), kad negalios fenomenas susidaro dėl sudėtingų santykių, atsirandančių tarp neįgalaus asmens ir aplinkos. Todėl labai svarbu, kad aplinkos sąlygos ir materialūs ištekčiai, vidiniai išgyvenimai ir išoriniai santykiai padėtų neįgaliųjų socialinei grupei integruotis bei įsitvirtinti visuomenėje. Neįgalių asmenų savarankiškumas priklauso nuo jų ugdymosi ir gyvenimo sąlygų. Mokslininkai teigia, kad daugelis mokyklinio amžiaus neįgaliųjų dėl jų mokymosi segreguotose įstaigose, kuriose užgožiamos ugdymosi problemos, turi neigiamą savivoką ir žemą savigarbą (Ališauskas ir kt. 2010; Ostasevičienė ir kt. 2015).

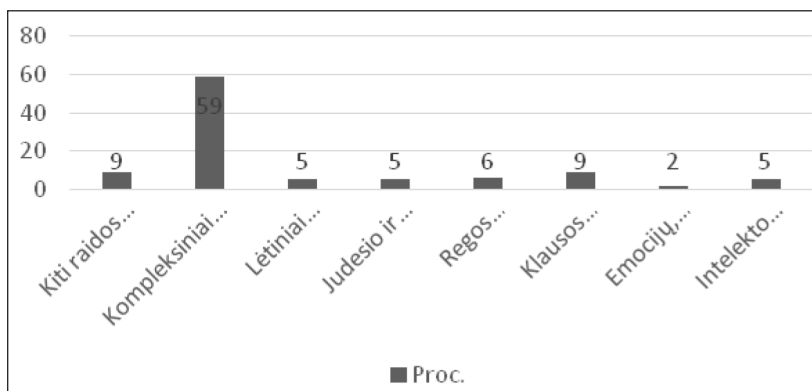
Remiantis išdėstytais nuostatomis bei pripažįstant, kad Lietuvoje vyksta neįgalių vaikų integracijos procesas į bendrojo lavinimo mokyklas ir jo sėkmė sietina su dabarties, o ypač asmens socialine gerove ateityje, atlikome tyrimą, norėdami atskleisti įgalių ir neįgalių mokinių, besimokančių integruotose klasėse, sociopsichologinės adaptacijos ypatumus. Tyrimo objektas – įgalių ir neįgalių mokinių elgesio ir emocijų raiška integruoto ugdymo aplinkoje.

TYRIMO ATRANKOS DIZAINAS IR METODOLOGIJA

Tyrimą atlikome 2015–2016 m. Žvalgomasis tyrimas vyko integruoto tipo mokykloje, kurioje įgyvendinamos pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymosi programos. Mokykloje mokėsi įprastai besivystantys (NSUPM) ir turintys specialiųjų ugdymosi poreikių (SUPM) mokiniai. Kiekvienoje klasėje mokėsi iki penkiolikos mokinių: normalios raidos ir keturi–šeši, turintys specialiuosius ugdymosi poreikius. Tyrimui atlikti buvo gautas Vilniaus regiono biomediciniinių tyrimų etikos komiteto (leidimo kodas 03-5-M3) ir mokyklos administracijos darbuotojų leidimai. Mokyklos personalas ir mokiniai buvo supažindinti su tyrimo tikslais bei metodais. Užtikrintas anketos anonimiškumas, atsižvelgta į mokinių norą dalyvauti ar nedalyvauti tyrime. Tyrimui parengta ir išdalyta 200 anketų, grįžtamumas – 75 %. Tyrime savanoriškai dalyvavo 150 mokinių: įprastai besivystančių $n = 106$; turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių $n = 44$. Mokiniais, turintiems regos, judesio padėties ar kompleksinių sutrikimų, anketas pildyti padėjo pagalbininkai (1 pav.). Nebaigtos pildyti anketos į tyrimą neįtrauktos. Tyrimo dalyvių imtis pasirinkta patogiosios atrankos būdu ir suskirstyta į grupes pagal mokymosi poreikius (SUPM – 29,3 %; NSUPM – 70,7 %), amžių (12–14 m. – 47 %; 15–20 m. – 53 %), lytį (merginos – 55,3 %; vaikinai – 44,7 %).

Mokinių įtraukimo į tyrimą kriterijai: visiškai integruoti specialiųjų poreikių turintys mokiniai, savanoriškai dalyvaujantys apklausoje, amžius – 12–20 metai. Neįtraukimo į tyrimą kriterijai: mokiniai iš specialiosios lavinamosios ugdymo klasės, dalyvaujantys dalinės integracijos procese.

Tyrimo metodologija rėmėsi apsisprendimo teorijos nuostata, kad nuo paties asmens savi-kontrolės priklauso išsikeltų tikslų įgyvendinimas ir psichologinė gerovė (Ryan, Deci 2000). Ši nuostata atitinka integruoto ugdymo kokybės principus – nepažeisti visų dalyvaujančių asmenų ugdymosi procese orumo, sudaryti palankias sociopsichologines sąlygas jiems adaptuotis.

1 pav. Specialiųjų poreikių respondentų pasiskirstymas pagal sutrikimo pobūdį

TYRIMO METODAI

Empiriniai metodai

Anketinei apklausai atlikti pasirinkta vaikų elgesio vertinimo sistema BASC-2, (Reynolds, Kamphaus 2004). Ši sistema leidžia įvertinti mokinių (12–20 metų) elgesio, emocijų ir asmenybės prisitaikymo ugdymo aplinkoje ypatumus. Anketoje pateikti 176 klausimai. Nuo pirmo iki 69 klausimo tiriamieji apibraukė vieną iš jiems priimtinausių variantų: T (teisingas teiginys), K (klaidingas teiginys), nuo 70 klausimo – pasirinko vieną iš keturių galimų teiginių: N (niekada), K (kartais), D (dažnai), V (beveik visada). Mokiniai anketą pildė 20–30 min.

Statistiniai metodai

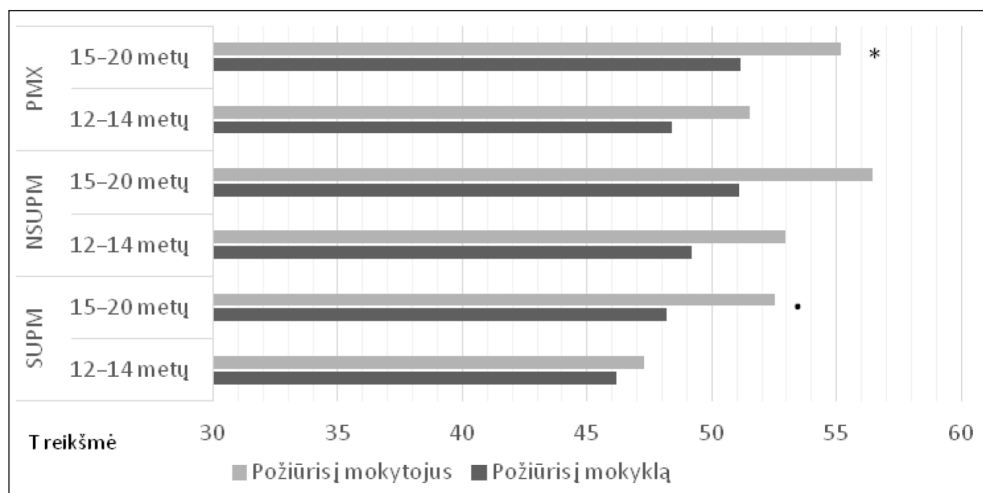
BASC-2 vertinimo skalės duomenys įrašyti ir apdoroti BASC-2 kompiuterine programa BASC-2 ASSIST™ Plus. Kiekviena tiriamoji sritis vertinta T reikšme, standartinis T lygmens vidurkis – 50, o standartinis nuokrypis – 10. Apibendrinant BASC-2 sistemos rezultatus taikytas statistinės analizės SPSS 21.0 (Statistical Package of Social Sciences) programos paketas. Skaičiuotas imties vidurkis, mediana, standartinė paklaida, dviejų neparametrinių imčių palyginimui naudotas Mano-Witnio U testas (Mann-Witney U test). Rezultatų skirtumas buvo laikomas statistiškai reikšmingu, kai $p < 0,05$.

MOKINIŲ SAVIVERTĖ INTEGRUOTO UGDYMO PROCESĖ

Tyrime mokinių savivertė suprantama kaip bendro pobūdžio jausmai sau ir kitiems, yra vienas iš savivokos rodiklių, kuris integruoja asmens siekius ir nuomonę apie save.

Požiūris į mokyklines problemas

Respondentų jausmus integruoto ugdymo aplinkoje nusakė bendras jų požiūris į problemas mokykloje (PMX indeksas, 2 pav.). PMX vertino bendrą mokinio nuomonę apie mokymo įstaigą ir asmeninį komforto lygį ugdymo aplinkoje. Gauti PMX rezultatai priklausė nuo tiriamųjų amžiaus ($p < 0,05$), bet nepriklausė nuo lyties ar ugdymosi poreikių, tačiau nenutolo nuo vidutinės elgesio reikšmės (T vidutinių reikšmių intervalas 49,9–54,71). PMX sudarė du

2 pav. Mokinių požiūrio į mokyklinės problemas rodiklių priklausomybė nuo amžiaus ir ugdymosi poreikių

Paaškinimai: SUPM – mokiniai, turintys specialiųjų poreikių; NSUPM – neturintys specialiųjų poreikių mokiniai.

* – $p < 0,05$.

savivertės rodikliai: asmeninis požiūris į mokyklą ir mokytojus. Tyrimo duomenys parodė, kad visų tiriamųjų asmeninio požiūrio į mokyklą (T vidutinės reikšmės 48) ir mokytojus (T vidutinės reikšmės 52) rodikliai atitinka adaptyvaus elgesio skalės T reikšmių intervalą (41–59). Asmeninis požiūris į mokytojus buvo jautrus respondentų amžiui ir ugdymosi poreikiams: pozityviausią ($p < 0,03$) asmeninį požiūrį į mokytojus turėjo SUPM jaunesni tiriamieji (T reikšmė 47,27), palyginti su kitų grupių mokiniais. Kuo respondantai vyresni, tuo bendras požiūris į mokyklos problemas ($p < 0,01$) kito neigiamai.

Emocinė sveikata ir savivoka

Laikantis tyrimo metodikos tiriamųjų emocinė sveikata suprantama kaip internalios problemos: neigiamos mokinio emocijos, kurios priklauso nuo jo suvoktų asmeninių išgyvenimų ir per didelio savo veiksmų kontroliavimo mokykloje (1 lentelė). Tai galėtų būti laikoma asmenybės sutrikimo priežastimi, kuri trukdo mokiniui sėkmingai adaptuotis ugdymosi procese. Mokinio bendrą internalių problemų indeksą (IPX) sujungė asmeninės emocinės sveikatos savivokos rodikliai: atipiškumas, kontrolės lokusas, socialinis stresas, nerimas, depresija, nepilnavertiškumo jausmas ir somatizacija. Tyrime bendrą IPX vertinome laikydamiesi nuomonės, kad 12–20 metų moksleiviai geba save suvokti, įsivertinti ir suprasti asmeninius išgyvenimus bei emocijas. Tyrimo duomenimis, respondentų suvestinis IPX atitiko tipinį to amžiaus tarpsnio mokinių elgesį (T vidutinių reikšmių intervalas 41–59). Gauti tyrimo rezultatai parodė, kad emocinės sveikatos savivokos rodikliai priklausė nuo tiriamųjų amžiaus, lyties ar ugdymosi poreikių ($p < 0,05$). Nustatėme, kad nuo amžiaus tarpsnio ir ugdymosi poreikių priklausė du rodikliai: kontrolės lokusas ($p = 0,03$), nepilnavertiškumo jausmas ($p = 0,05$); nuo lyties ir ugdymosi poreikių taip pat du rodikliai – jaučiamas nerimas ($p = 0,01$), somatizacija ($p = 0,01$). Merginos su specialiaisiais ugdymosi poreikiais jautė didelį nerimą ir patyrė stiprių somatinių nusiskundimų (T vidutinė reikšmė (toliau – v. r.) 60,56).

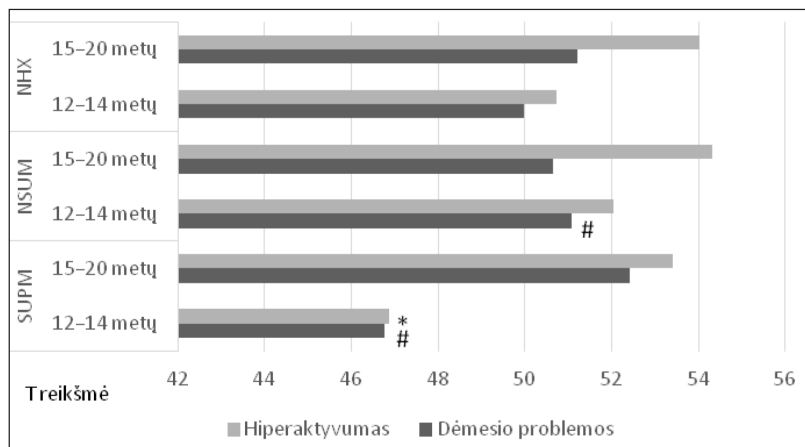
1 lentelė. Respondentų emocinės sveikatos ir savivokos rodiklių priklausomybė nuo amžiaus, lyties ir ugdymosi poreikių

Ugdymosi poreikiai	Respondentų grupės	Atipiškumas	Kontrolės lokusas	Socialinis stresas	Nerimas	Depresija	Nepilnavertis-kumo jausmas	Somatizacija
SUPM	Vaikinas	52,78	51,82	50,96	47,46	49,25	52,96	44,57
	Mergina	60,56*	53,43	52,18	56,75	57,25	55,62	48,18
	<i>p</i>	0,56	0,54	0,75	0,01	0,89	0,54	0,75
NSUPM	Vaikinas	56	53,92	52,29	49,69	50,74	51,12	47,4
	Mergina	53,66	51,68	50,05	54,45	50,86	50,76	52,03
	<i>p</i>	0,21	0,14	0,07	0,03	0,81	0,63	0,01
SUPM	12–14 metų	55,61	47,88	49,94	48,77	48,5	50,88	43,83
	15–20 metų	55,61	55,53	52,42	52,26	54,69	56,03	47,3
	<i>p</i>	0,59	0,009	0,35	0,27	0,14	0,06	0,09
NSUPM	12–14 metų	53,88	41,17	50,92	52,9	51,11	50,53	50,86
	15–20 metų	55,83	54,46	51,5	51,09	50,5	51,35	48,44
	<i>p</i>	0,51	0,07	0,79	0,53	0,84	0,39	0,22

Paaiškinimai: * – rizikos lygis (T reikšmės intervalas 60–69).

Nedėmesingumas ir hiperaktyvumas

Tiriamųjų nedėmesingumo / hiperaktyvumo suvestinį indeksą (NHX) apibūdino du savivokos rodikliai: dėmesio problemos ir hiperaktyvumas (3 pav.). Bendras NHX visose tirtose grupėse

3 pav. Nedėmesingumo ir hiperaktyvumo indekso rodiklių pasiskirstymas pagal ugdymosi poreikius, amžių ir lytį

Paaiškinimai: SUPM – mokiniai, turintys specialiųjų poreikių; NSUPM – neturintys specialiųjų poreikių. *, # – $p < 0,05$.

atitiko tipinio elgesio bruožus ir nepriklausė nuo lyties ar amžiaus. Tačiau NHX savivokos rodikliams darė poveikį respondentų amžius, lytis ir turimi ugdymosi poreikiai ($p < 0,05$). Hiperaktyvumo rodiklis priklausė nuo amžiaus ir buvo mažiausias ($p = 0,03$) SUPM 12–14 metų tiriamųjų grupėje (T reikšmės vidurkis 46,88). Dėmesio problemų savivokos rodiklis priklausė nuo lyties – vaikinai (T reikšmių vidurkis 51,60 ir 51,74) patyrė didesnes ($p = 0,04$) dėmesio problemas nei merginos (T reikšmių vidurkis 47,50 ir 49,92). Taip pat nustatėme, kad 12–14 metų NSUPM tiriamieji (T v. r. 51,92) turėjo didesnių ($p = 0,03$) dėmesio problemų nei SUPM (T v. r. 46,38). Su amžiumi respondentų bendras NHX didėja, tai galėtų reikšti, kad vyresni mokiniai turi daugiau dėmesio ir hiperaktyvumo problemų nei jaunesni.

Asmeninis gebėjimas adaptuotis artimoje aplinkoje

Asmeninės adaptacijos skalių klasifikacija: T ≤ 30 reikšminga, nuo T 31 iki T 40 padidėjusi rizika, nuo T 41 iki T 59 vidutiniška (tipiškas paauglių elgesys), nuo T 60 iki T 69 didelis įsivertinimas (geras), T ≥ 70 labai didelis (įsivertinta labai gerai).

Bendras asmeninės adaptacijos indeksas (ASX) atitiko tipišką elgesį: amžiaus grupėse T vidutinės reikšmės vyravo nuo 43,23 iki 45,55; lyties grupėse T vidutinės reikšmės nuo 43,61 iki 48,92. Suvestinį ASX sudarė keturi asmeninio gebėjimo adaptuotis rodikliai: santykiai su tėvais, tarpasmeniniai santykiai, savigarba, pasitikėjimas savimi. Santykių su tėvais rodiklis buvo mažiausias ($p = 0,04$) NSUPM vaikinų grupėje (T v. r. 45,7). Tarpasmeninių santykių rodiklis – žemiausias SUPM merginų (T v. r. 36,31) ir jaunesnių tiriamųjų grupėse bei pateko į padidėjusios rizikos elgesio lygį. Savigarbos rodiklis – mažiausias ($p = 0,05$) SUPM merginų grupėje (T v. r. 39,93). Gebėjimo pasitikėti savimi rodiklis nepriklausė nuo ugdymosi poreikių, lyties ar amžiaus tarpsnio ir atitiko tipišką elgesį, būdingą daugumai paauglių.

2 lentelė. Respondentų asmeninės adaptacijos indekso rodiklių priklausomybė nuo amžiaus, lyties ir ugdymosi poreikių

Ugdymosi poreikiai	Respondentų grupės	Santykiai su tėvais	Tarpasmeniniai santykiai	Savigarba	Pasitikėjimas savimi
SUPM	12–14 metų	51,94	39,55*	48,11	45,88
	15–20 metų	51,19	42,42	42,65	44,15
	<i>p</i>	0,64	0,67	0,06	0,38
NSUPM	12–14 metų	47,88	45,01	44,82	48,55
	15–20 metų	47,66	45,77	47	46,87
	<i>p</i>	0,98	0,69	0,25	0,48
SUPM	Vaikinai	51,28	44,07	47,71	45,21
	Merginos	51,87	36,31*	39,93*	44,25
	<i>p</i>	0,81	0,09	0,05	0,78
NSUPM	Vaikinai	45,7	45,16	46,92	46,01
	Merginos	50	45,66	44,86	49,5
	<i>p</i>	0,04	0,39	0,28	0,15

Paaiškinimai: * – rizikos lygis (T reikšmės intervalas 60–69).

Emocinė sveikata ir gebėjimas save išreikšti

Tyrime saviraiška suprantama kaip pakankamas savarankiškumas ir gyvenimo patirtis siekiant asmeninių tikslų.

Emocijų ir elgesio saviraiškos indekso (ESX) klinikinių skalių klasifikacija: $T \leq 30$ labai mažas, nuo $T 31$ iki $T 40$ mažas, nuo $T 41$ iki $T 59$ vidutiniškas (tipiškas) elgesys ir emocijos, nuo $T 60$ iki $T 69$ padidėjusi sutrikimų rizika, $T \geq 70$ kliniškai reikšmingas.

Tyrimo duomenimis, bendras emocijų ir elgesio saviraiškos indeksas (ESX) tiriamųjų grupėse nesiskyrė ($p > 0,05$). Vidutinių reikšmių T intervalas svyravo nuo 49,28 iki 50,29. Integruoto ugdymo aplinkoje tiriamieji nebuvo linkę į elgesio ir emocijų sutrikimus. Bendrą ESX sudarė šeši rodikliai: socialinis stresas (T v. r. 51,27), nerimas (T v. r. 51,81), depresija (T v. r. 51,23), netinkamumo jausmas (T v. r. 51,72), savigarba (T v. r. 44,72), pasitikėjimas savimi (T v. r. 46,98). Gebėjimui išreikšti save buvo jautrūs šie rodikliai: nerimo jausmas – nuo lyties ($p = 0,01$); netinkamumo jausmas – nuo amžiaus tarpsnio ($p = 0,05$), savigarba – nuo ugdymosi poreikių ir lyties ($p = 0,05$). Likusieji ESX rodikliai tiriamųjų grupėse nesiskyrė ($p > 0,05$). Visi tirtieji emocinės sveikatos ir gebėjimo save išreikšti rodikliai atitiko adaptyvaus elgesio T intervalų reikšmes.

REZULTATŲ APTARIMAS

Tyrimo duomenimis integruota ugdymosi aplinka sudarė teigiamas sociopsichologines prielaidas respondentų mokymuisi bendrose klasėse. Emocinės sveikatos ir gebėjimo save išreikšti indeksas atitiko adaptyvaus elgesio parametrus, nebuvo linkęs į sutrikimus. Galima teigti, kad emocinė sveikata ir sąlygos saviraiškai integruoto ugdymosi aplinkoje sudarė pozityvias socialines sąveikas visiems mokymosi proceso dalyviams.

Respondentų savigarba (savęs gerbimas ir priėmimas) atitiko adaptyvaus elgesio skalę. Mokiniai neįtardė mokytojų apmaudo, negalvojo, kad mokytojai yra neteisingi ar jais nesirūpina, arba yra per daug reiklūs. Galima teigti, kad mokytojai sudarė sąlygas mokiniams savarankiškai mąstyti, atsakingai vertinti ir koreguoti asmeninį elgesį. Šios savybės svarbios visiems ugdymo proceso dalyviams, kad per daug globėjiškos mokytojų, tėvų ir socialinės politikos nuostatų nesukurtų mokiniams bejėgiškumo sindromo, kuris ateityje sukeltų dar didesnių socialinių problemų. Manome, kad integruoto tipo mokykla pasirenkama dėl mokinių asmeninės gerovės, sietinios su jų ateities tikslais ir mokykloje vykstančiais procesais, kurie atitinka jų lūkesčius.

Teigiamo ar neigiamo požiūrio į integruoto ugdymo procesą galima tikėtis turint informacijos apie mokymo įstaigą ir emocinį lauką pamokose. Tyrimo duomenimis, bendra respondentų nuomonė apie mokyklą ir komforto lygį pamokose nepriklausė nuo specialiųjų ugdymosi poreikių ir atitiko tipišką požiūrį, būdingą daugumai to amžiaus jaunimui. Tiriamieji dėl socialinių sąveikų pamokose neįtardė susvetimėjimo, priešiško ar nepasitenkinimo jausmų. Tačiau pastebėjome, kad su amžiumi bendras apklaustųjų požiūris į mokyklos problemas blogėjo, bet nepateko į sutrikimų rizikos lygį. Respondentai pažymėjo, kad jų savivertė buvo pakankamai aukšta: jautėsi užtikrintai, pasitikėjo savo gebėjimais ir galėjo savarankiškai priimti, jų manymu, tinkamus sprendimus. Mokytojams reikėtų atkreipti dėmesį į jauniausių paauglių išreikštą suaugusio žmogaus palaikymo ir pagalbos poreikį. Todėl manytume, kad sudarant integruotas mokinių klases gimnazijose būtina kreipti dėmesį į mokinių skaičių klasėje, jų amžių ir lytį bei turimus specialiuosius ugdymosi poreikius, kad mokytojas galėtų optimaliai organizuoti ir valdyti ugdymo procesą.

K. Skučas (2010), D. Malinauskienė (2011), M. N. Hsiao ir kt. (2013), K. MacFarlane ir kt. (2013), V. Ostasevičienė ir kt. (2015) nustatė, kad vaikų požiūris į mokytojus susijęs su asmeniniais sutrikimais, vidiniais išgyvenimais, taip pat su pedagogų kompetencija ir turimu darbo stažu. Paauglių su autizmo sutrikimu požiūris į mokytojus sietinas su mokinių socializacijos problemomis, o normalios raidos paauglių – su pedagogų sąžiningumu. Susvetimėjimo, priešiško ir nepasitenkinimo mokykla, apmaudo ir mokytojų nemėgimo jausmai

trukdo mokiniams tinkamai dalyvauti ir adaptuotis ugdymosi aplinkoje. Svarbu, kad dirbdami savo darbą pedagogai neprarastų optimizmo, stiprintų mokinių ir mokytojų tarpusavio pasitikėjimą, nes bendra emocinė aplinka priklauso ne tik nuo asmeninių savybių, bet ir nuo tarpusavio elgesio kokybės bei pagarbos.

Remiantis nuostata, kad integruotas neįgaliųjų ugdymas ir išsilavinimo kokybė sietina su neįgaliųjų asmenine gerove ir sveikata, svarbu suprasti, kaip ši ugdymosi aplinka veikia įgaliųjų ir neįgaliųjų paauglių savivoką. Tyrimo duomenimis, suvestinis internalių problemų indeksas atitiko tipinį paauglių elgesį ir nepriklausė nuo pastovių kintamųjų. Tiriamieji teigė, kad moka suvaldyti socialinį stresą ir įtampą asmeniniuose santykiuose, nepatiria bendraamžių atstūmimo ar išstūmimo iš socialinių veiklų. Tačiau pastebėjome, kad jų savivokos rodikliai sietini su kontrolės lokusu ir nepilnavertiškumo jausmu: su amžiaus tarpsniu – jautrumas, su lytiškumu ir ugdymo procesu – nerimas ar (ir) somatiniai nusiskundimai. Gautus rezultatus būtų galima paaiškinti asmens apsisprendimo teorijos nuostatomis, kai su amžiumi keičiasi išorinės kontrolės vieta. Didėjant individualiai apsisprendimų atsakomybei už savo veiksmus kontrolės vieta keičiasi iš išorinės į vidinę, tačiau poslinkio greitis priklauso nuo vaiko sveikatos, ugdymo proceso sąlygų ir pamokose taikomos metodologijos.

Negalios tipas ir sunkumo laipsnis galėjo sulėtinti savarankiško mąstymo ir elgesio ugdymą. Tiriamieji su specialiaisiais poreikiais integruotoje ugdymo aplinkoje neįautė sunkumų, susijusių su mokyklos lankymu ar prievartos lankyti mokyklą, taip pat jausmo dėl per sunkių užduočių. Tačiau negalios merginos buvo linkusios į didelį jautrumą ir nepasitenkinimą savo fizinėmis problemomis ar jaučiamu diskomfortu. Pastebėjome, kad įgalūs mokiniai yra labiau išsiblaškę ir gali susikaupti trumpiau nei neįgalūs jų bendraamžiai. Mokytojams ir tėvams reikėtų atkreipti dėmesį į gautus rezultatus, kad su amžiumi, nepriklausomai nuo ugdymosi poreikių, vyresni respondentai buvo labiau aktyvūs ir linkę elgtis neapdairiai.

Tyrimo duomenys sutapo su kitų mokslininkų nuomone (Calloun 2001; Adomaitienė ir kt. 2010; Michl et al. 2013; Grant 2013; Herzog 2015; Brunsdon et al. 2015), kad paaugliai, turintys sutrikimų, patiria didesnę socialinį stresą, nerimą ir depresijos pasireiškimą dažnį, palyginti su sveikaisiais, o vyresni, įprastai besivystantys jaunuoliai, turi didesnių dėmesio problemų nei neįgalūs.

Ugdymo proceso organizavimo sėkmė priklauso nuo socialinės sąveikos tarp pedagogo, mokinių ir tėvų. Sėkmingi tarpasmeniniai santykiai, noras būti mėgiamam tarp bendraamžių ir gerbiamam tarp suaugusiųjų skatina mokinius elgtis pagarbiai siekiant norimų tikslų, tinkamai adaptuotis integruoto ugdymo procese. Tyrimo duomenimis, respondentų santykiai su tėvais buvo pakankamai geri ir atitiko gebėjimo prisitaikyti mokykloje T reikšmes. Respondentai suvokė savo svarbą šeimoje, buvo artimųjų mylimi ir mėgiami. Nustatėme, kad geresnius santykius su tėvais turėjo jaunesnio amžiaus paaugliai su specialiaisiais ugdymosi poreikiais ir įgalios merginos.

Tirdami socialinių sąveikų sėkmę pastebėjome, kad vyresnio amžiaus apklaustieji ją vertino labiau nei jaunesni, o neįgalūs vaikinai buvo labiau linkę bendrauti ir bendradarbiauti su suaugusiais ar bendraamžiais nei merginos, turinčios negalią. Jos jautė didelį nepasitikėjimą savimi ir savo gebėjimais priimti teisingus, apgalvotus ir patikimus sprendimus. M. S. Hsiao (2013) su bendraautoriais nustatė, kad jaunuoliams su autizmo sutrikimais pasireiškiantys bendravimo sutrikimai sunkina tarpasmeninius santykius, tai patvirtina ir gauti šio tyrimo rezultatai.

Remiantis tyrimo duomenimis bei kitų mokslininkų nuostatomis, integruoto ugdymo procese galima sulaukti tiek teigiamo, tiek neigiamo poveikio visoms jame dalyvaujančioms pusėms. Todėl neįgaliųjų integracijos sėkmę ugdymo procese lemia ne tik jų savarankiškumo lygis, o taip pat neįgaliesiems ir visuomenei priimtinas gyvenimo kokybės modelis. Individualių poreikių

pripažinimas, saviraiškos galimybių optimizavimas yra tokie pat svarbūs, kaip ir įgūdžių formavimas ar lavinimas. Manytume, kad kuriant naujas integruoto ugdymo erdves ir siekiant sėkmingų socialinių sąveikų privalu remtis ne vien pavienėmis patirtimis. Paramą reikia teikti kryptingai ir tikslingai, nes visuomenės požiūris ir vaizdiniai kuria socialinių vaidmenų turinį bei vertę. Todėl svarbu sėkmingo neįgaliųjų integruoto ugdymo klausimus spręsti politiniu lygiu, siekti plėsti žmogaus pažinimo galimybes, kurti ir panaudoti tinkamus bei veiksmingus integruoto ugdymo metodus ir priemones.

IŠVADOS

1. Visų tyrime dalyvavusių tiriamųjų sociopsichologinės adaptacijos integruoto ugdymo aplinkoje suvestiniai indeksai, bendras požiūris į mokyklos problemas, internalių problemų, nedėmesingumo / hiperaktyvumo, asmeninės adaptacijos, emocijų ir elgesio – atitinka adaptyvaus elgesio parametrus, būdingus to paties amžiaus normalios raidos mokiniams, ir nepatenka į rizikos grupę.

2. Nustatėme mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo poreikių savivertės rodiklių ypatumus: dėmesio problemų turi mažiau nei jų įgalūs bendraamžiai; jaunesnio amžiaus paaugliai turi pozityviausią požiūrį į mokytojus ir jiems labiausiai reikia suaugusio žmogaus pagalbos; merginos turi žemiausius savigarbos ir tarpasmeninių santykių rodiklius, jaučia didelį nerimą ir patiria stiprius somatinius nusiskundimus bei patenka į padidėjusios rizikos elgesio lygį. Todėl jos turi būti atidžiai stebimos ir tiriamos išsamiau.

3. Apklaustųjų, neturinčių specialiųjų ugdymo poreikių, visi tirtieji savivertės rodikliai atitinka vidutinį (tipinį) elgesį. Nustatyti šie ypatumai: labiau vertina santykius su bendraamžiais nei su tėvais; yra labiau išsiblaškę nei jų neįgalūs bendraamžiai; su amžiumi linkę elgtis neapgalvotai ir neatsakingai.

4. Apibendrinant galima teigti, kad integruotas ugdymas turi pozityvios įtakos tiek įgaliams, tiek neįgaliams mokiniams. Gerai organizuota integruoto ugdymo aplinka sudaro tinkamas sąlygas neįgalių ir įgalių mokinių sociopsichologinei adaptacijai, puoselėja pozityvius santykius tarp bendraamžių ir mokytojų, ugdo tinkamus savivertės ir savivokos gebėjimus, padedančius veiksmingai asmens saviraiškai socialinėje ugdymo aplinkoje.

Gauta 2016 06 16
Priimta 2016 11 10

Literatūra

1. Adomaitienė, V.; Danilevičiūtė, V.; Valius, L. 2010. „Šiuolaikinė depresijos samprata“, *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas* 2: 130–132.
2. Ališauskas, A.; Ališauskienė, S.; Gerulaitis, D.; Melienė, R.; Miltenienė, L. 2010. *Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) formų įvairovės tyrimas*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
3. Brunson, V. E.; Colvert, E.; Ames, C.; Garnett, T.; Gillan, N.; Hallett, V.; Happe, F. 2015. “Exploring the Cognitive Features in Children with Autism Spectrum Disorder, Their Co-twins, and Typically Developing Children Within a Population-based Sample”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 56(8): 893–902.
4. Calhoun, G. B. 2001. “Differences Between Male and Female Juvenile Offenders as Measured by the BASC”, *Journal of Offender Rehabilitation* 33(2): 87–96.
5. Grant, C. M. 2013. *Gender Differences in College Students' Self-report of Personality*. Doctoral Dissertation. Western Carolina University.
6. Herzog, A.; Voigt, K.; Meyer, B.; Wollburg, E.; Weinmann, N.; Langs, G.; Lowe, B. 2015. “Psychological and Interactional Characteristics of Patients with Somatoform Disorders: Validation of the Somatic Symptoms Experiences Questionnaire (SSEQ) in a Clinical Psychosomatic Population”, *Journal of Psychosomatic Research* 78(6): 553–562.

7. Hsiao, M. N.; Tseng, W. L.; Huang, H. Y.; Gau, S. S. F. 2013. "Effects of Autistic Traits on Social and School Adjustment in Children and Adolescents: The Moderating Roles of Age and Gender", *Research in Developmental Disabilities* 34(1): 254–265.
8. Lietuvos neįgaliųjų forumas. 2015. *Alternatyvi ataskaita dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje*. Prieiga per internetą: <http://www.negalia.lt/jt-neigaliuju-teisiu-konvencijos-alternatyvioji-ataskaita/>
9. MacFarlane, K.; Woolfson, L. M. 2013. "Teacher Attitudes and Behaviour toward the Inclusion of Children with Social, Emotional and Behavioural Difficulties in Mainstream Schools: An Application of the Theory of Planned Behaviour", *Teaching and Teacher Education* 29: 46–52.
10. Malinauskienė, D. 2011. „Vaikų smurtinį elgesį mokykloje skatinantys veiksniai“, *Socialinis darbas* 10(2): 229–240.
11. Michl, L. C., McLaughlin, K. A.; Shepherd, K.; Nolen-Hoeksema, S. 2013. "Rumination as a Mechanism Linking Stressful Life Events to Symptoms of Depression and Anxiety: Longitudinal Evidence in Early Adolescents and Adults", *Journal of Abnormal Psychology* 122(2): 339.
12. Oliver, M. 1996b. "A Sociology of Disability or a Disablist Sociology", in *Disability and Society: Emerging Issues and Insights*, ed. L. Barton. Addison Wesley Longman.
13. Ostasevičienė, V.; Gaižauskienė, A.; Požėrienė, J.; Rėklaitienė, D. 2015. *Inkluzinio fizinio ugdymo poveikis vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, emocijų ir elgesio savybių raidai*. Kaunas.
14. Ryan, R. M.; Deci, E. L. 2000. "Self-Determination Theory and the Facilitation of Motivation, Social Development, and Well-Being", *American Psychologist* 55(1): 68–78.
15. Reynolds, C.; Kamphaus, R. 2004. *BASC-2: Behavior Assessment System for Children*. Second Edition: Manual. Circle Pines, MN: AGS Publishing.
16. Segalovičius, A. 2007. *Mokslinio tyrimo „Specialiųjų poreikių turinčių asmenų mokymosi aprėptis“ ataskaita*. Kaunas.
17. Skučas, K. 2010. „Sportuojančių ir nesportuojančių Lietuvos fiziškai neįgalių asmenų socializacijos galimybės psichosocialinės sveikatos aspektu“, *Filosofija. Sociologija* 21(2): 179–185.

LAIMUTĖ SAMSONIENĖ, GRETA GASIŪNAITĖ

Psychological adjustment of students in the integrated educational environment

Summary

The article aims at revealing problems of the socio-psychological adjustment of adolescents in the integrated educational environment in the perspective of successful inclusive education. Theoretical research assumptions were based on the provision of personal self-determination theory maintaining that fulfilment of personal life objectives and psychological well-being depend on the nature of individual perceived control of their own life events. In Lithuania, the process of integration of the disabled started in 1993 after the Ministry of Education and Science launched the first guide for integrated education in mainstream schools. Currently, in accordance with the legal documents aiming to provide access to the same conditions to live a well-balanced and dignified life for the disabled, we should note that Lithuania has not yet developed a model for the disabled to live in the society, which would depend on the political, economic and social interests and the quality of training and education of the disabled. During the study we gathered new data about the problems of socio-psychological adjustment of non-disabled and disabled adolescents in the integrated educational environment at a mainstream school arising in communication in the close educational environment in the aspect of equal opportunities.

Keywords: non-disabled and disabled students, self-concept, self-esteem, self-expression, socio-psychological adjustment